

Національний
медичний університет
імені О.О. Богомольця

Купити книгу на сайті kniga.biz.ua >>>

Бардов В.Г., Віленський Ю.Г., Гаркавий С.І.,
Гринзовський А.М., Омельчук С.Т.,
Пельо І.М., Широбоков В.П.,
Яворовський О.П.

НЕХАЙ ЗНАЄ... «ЄВРОПА» ...

БУДІВНИЧІ УКРАЇНСЬКОЇ МЕДИЦИНИ
(долі Титанів НМУ – скрізь жорна ГПУ)

*за загальною редакцією
член-кореспондента НАМН України,
д.мед.н., професора Кучина Ю.А.*

Київ 2021

Купити книгу на сайті kniga.biz.ua >>>

УДК 94:[614.2+378.4](477-25)

Н585 Бардов В.Г., Віленський Ю.Г., Гаркавий С.І., Гринзовський А.М., Омельчук С.Т., Пельо І.М., Ширококов В.П., Яворовський О.П. Нехай знає... «Європа»... Будівничі української медицини (долі титанів НМУ – кризь жорна ГПУ) За загальною редакцією член-кореспондента НАМН України, д.мед.н., професора Кучина Ю.А. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2021. – 440 с.

ISBN 978-966-378-923-1

Книга присвячена поверненню з небуття імен та ідей багатьох медиків, звинувачених в «українському буржуазному націоналізмі», та містить інформацію з багатьох архівних джерел, фотографії, свідчення, які показують життя і долю фундаторів національної медицини. Змістовно представлено трагічну долю українських медиків, висококваліфікованих викладачів Київського медичного інституту, які брали участь у створенні Української Народної Республіки в жовтні 1917 р., пройшли через репресії 1920-х – 1930-х років, а деякі з них стали жертвами сфабрикованої політичної справи «Спілка визволення України» (СВУ). Окремі розділи книги присвячені видатним особистостям, яких торкнулася хижа рука «радянського правосуддя».

Видання розраховане на широке коло читачів: фахівців, що досліджують розвиток медицини, студентів та лікарів усіх фахів, які цікавляться історією України загалом та НМУ імені О.О. Богомольця зокрема.

Права та уся відповідальність за тексти належить авторам.

ISBN 978-966-378-923-1

© Автори, 2021

© ДУХ І ЛІТЕРА, 2021

Купити книгу на сайті kniga.biz.ua >>>

ПЕРЕДМОВА

У 2021 році Національному медичному університету імені О.О. Богомольця виповнюється 180 років. Це солідний вік, протягом якого історія вишу знала злети і падіння, розквіт наукових шкіл та цькування і фізичну розправу над їх фундаторами.

Уваги читача заслуговує кожен розділ книги. Від першої до останньої сторінки перед нами проходить історія вишу та України в долях її славних синів. У випробуваннях розвивається Українська Народна Республіка, і лікарі не стоять осторонь. Завдяки залученню нових, раніше невідомих архівних джерел авторам удається досягти історичної та ідеологічної справедливості щодо героїв цієї книги.

На прикладах долі Овксентія Корчак-Чепурківського, Леоніда Левитського, Олександра Черняхівського, Миколи Кудрицького, Володимира Удовенка, Володимира Підгаєцького, Аркадія Барбара, які потрапили під прес необґрунтованих переслідувань і звинувачень, та їхнього оточення автори показують наслідки репресій 1920-х – 1930-х років для діяльності Київського медичного інституту та розвитку української науки – як медичної, так і інших її галузей. Інформативним та насиченим архівними джерелами в цьому сенсі є розділ «Наслідки репресій 20–30-х років для діяльності кафедри мікробіології Київського медичного інституту».

Окремо варто відзначити проведення в 1930 р. судового процесу проти українських інтелектуалів, звинувачених у належності до опозиційної щодо радянської влади організації «Спілка визволення України» (СВУ). Ця справа була сфабрикована

зусиллями ДПУ – репресивного карального апарату НКВС. Результатом пекельного процесу стали понівечені життя, а для багатьох – смерть від кулі.

Заслуговує на увагу і розділ «Національний медичний університет імені О.О. Богомольця напередодні 180-річчя. Звитяга, досягнення, втрати», в якому у світлі 180-ї річниці Національного медичного університету імені О.О. Богомольця згадуються видатні особистості та їхні внески в науку й відкриття, які, хоч і фрагментарно та без деталізації й подробиць, але яскраво і вражаюче відображають історію цього навчального закладу.

Останній розділ «На раменах титанів, у візіях послідовників» підводить підсумки тісного взаємозв'язку сучасних профілактичних шкіл НМУ з гігантами української медичної науки минулого, які пройшли сталінські репресії та віддали свої життя, забезпечуючи майбутнє людства.

ВСТУП

Приречені на забуття, повернені в історію

Дивовижний і майже неймовірний випадок, з якого ми хочемо розпочати цю документальну розповідь, нагадує детектив, а, може, навіть і притчу. Йдеться про перше в історії України ХХ століття фатальне зіткнення зі сніою неправди і фальсифікацій та беззбройної і чистої правди, що сталося під час судового процесу «СВУ», сфабрикованого Державним політичним управлінням (ДПУ) – репресивним апаратом СРСР.

Усі ці гіркі місяці гноблення й обману безневинних були ретельно розписані тогочасною владою, як по нотах, причому, за прямою сталінською партитурою: «Пусть знает так называемая “Европа”»...

Знайдена й оприлюднена наукова доповідь, видатного українського фахівця з гігієни праці В. Підгаєцького, яку він проголосив у далекому 1927 році, проливає світло на ті події. Конгрес із наукової організації праці відбувся в Італії – країні, що переживала час складних політичних змін та випробувань, оскільки до влади прийшов Муссоліні. Але матеріали Конгресу збереглись. Публікація В. Підгаєцького, одного з фігурантів того псевдосуду, красномовно свідчить: все потаємне, все кинуте в безодню історії рано чи пізно стає явним.

Серед 45 обвинувачених, котрих усупереч положенням міжнародної юриспруденції і юрисдикції, нехтуючи обов'язковою в цивілізованому світі презумпцією невинуватості до винесення законодавчо обґрунтованого вироку, розпинали на широко

рекламованому ганебному харківському «судилищі» 1930 року, були і вчені-медики. Показовий суд відбувся над найкращими синами України, яких змусили зізнатися в належності до «СВУ» (Спілки визволення України) – вигаданої владою міфічної «контрреволюційної організації», якої насправді не існувало.

Отже, на лаві підсудних за звинуваченням в «українському буржуазному націоналізмі» разом з іншими відомими громадськими діячами та вченими опинились і видатні представники медицини: Олександр Черняхівський, Володимир Підгаєцький, Володимир Удовенко, Микола Кудрицький, Аркадій Барбар. Але люди, офіційно притягнені до суду, – це, по суті, тільки верхівка цієї справи, яка охопила, згідно з протоколами (які ще буде необхідно додатково розшукати і вивчити), понад 700 підозрюваних і тисячі потерпілих. Такий був розмах Державного політичного управління. Були заарештовані, але до суду не притягнені, й інші працівники медичної галузі.

У групу обвинувачених медиків, призначених на закляння, владою зумисно не був включений великий український учений, засновник національної медичної науки Овксентій Корчак-Чепурківський. Проте, саме цьому науковцю, враховуючи його громадський статус, випала важка в моральному плані роль: вимушено, гіркими вимученими словами, затаврувати своїх соратників та улюблених учнів, звинувативши їх у вигаданих «контрреволюційних» задумах. Це резонансне «зречення» мало продемонструвати світові: Країна Рад одноставно самоочищується від прихованих недоброзичливців і ворогів.

Ким же вони були насправді, ці подвижники знань і совісності? Підкреслимо: йдеться не про якихось недоуків, а про дипломованих лікарів, вихованців престижних вищих медичних навчальних закладів царської Росії в Санкт-Петербурзі, Києві, Томську. Їх, за самою природою професії, об'єднавав зміст «клятви Гіппократа», а в сучасному сенсі – «Факультетська обіцянка», котру давали випускники вищих медичних навчальних закладів. Там були хвилюючі слова: «Приймаючи з глибокою

вдячністю даровані мені наукою права лікаря і осягаючи всю важливість обов'язків, що покладаються на мене цим званням, я даю обіцянку протягом всього свого життя нічим не затьмарювати честь стану, в який нині вступаю. Обіцяю повсякчас допомагати по кращому моєму розумінню що удається до моєї допомоги тим, що страждають, свято зберігати що ввіряються мені сімейні таємниці і не вживати в зло званої мені довіри. Обіцяю продовжувати вивчати лікарську науку і сприяти всіма силами її процвітанню». «Приймаю з глибокою вдячністю даровані мені наукою права лікаря і, розуміючи всю важливість обов'язків, наданих мені цим званням, даю обіцянку протягом усього свого життя не затьмарювати честі стану, в який нині вступаю. Обіцяю повсякчас допомагати своїми найкращими знаннями стражденним, що вдаються до моєї допомоги, свято берегти довірені мені таємниці і не вживати у зло наданої мені довіри. Обіцяю продовжувати вивчати лікарську науку і сприяти всіма своїми силами її процвітанню».¹

Отже, перед нами сповнений гідності й чесноти непорушний девіз кожного справжнього лікаря! І саме так його розуміли та несли в життя згадані вище обдаровані лікарі і вчені, кожен на своєму нелегкому поприщі.

У критичну і безнадійну для України епоху, напередодні темних 20-х і 30-х років, коли саме існування та майбутнє всіх і кожного були перетворені на попелище безбожною комуністичною елітою, вони, українські лицарі без зброї та шоломів, все ж не покинули Вітчизни. Не вчинили так, як це змушені були зробити, кинувшись у пучину еміграції, їхні авторитетні колеги по київській вищій медичній школі, зокрема професори Олександр Павловський, Михайло Лапінський, Георгій Рейн, Володимир Ліндеман, Арсеній Старков.

Але повернімося до тези вступу. Розмірковуючи про етичний і науковий фундамент передової української медичної думки, перенесімося в 60-ті роки XIX століття. Як відомо, у 1864 році,

¹ URL: <https://studfile.net/preview/5751663/page:4/>

слідом за скасуванням кріпацтва, в Російській імперії відбулась і земська реформа, яка вперше наблизила до селянства можливості медичної допомоги. Одним із найяскравіших прикладів таких починань стали повіти Херсонської губернії, яка об'єднувала родючі аграрні масиви. Фактично, це були плодonoсні латифундії, які швидко розвивалися і де в рамках капіталістичної гонки та економічного підйому почали широко використовувати сільськогосподарську техніку, зокрема, молотарки, проте без будь-якого дотримання правил охорони праці при роботі на них.

На простори губернії із сусідніх регіонів стали тисячами стікатися сільськогосподарські робітники, і їх не зупиняли ні травматизм, який збільшився при інтенсивному використанні такої небезпечної техніки, ні скупченість та епідемічні спалахи в нашвидкоруч збудованих бараках.

До честі громадської медицини краю, саме тут завдяки зусиллям губернського санітарного лікаря Михайла Уварова та його послідовника Миколи Тезякова вперше було впроваджено ефективні протиепідемічні та санітарні заходи. Були облаштовані перші лікувально-продовольчі пункти. Саме тут відбувалась реєстрація новоприбулих батраків, за невелику плату забезпечувались пристойний нічліг і гаряча їжа. Тут же виявлялися гострозаразні захворювання і надавалась необхідна медична допомога.

Херсонський приклад можна за правом назвати однією з найкращих сторінок земської медицини і санітарії. І її новим лідером, гідним продовжувачем гуманного подвижництва земських попередників, перетворювачем цих важливих починань у струнку соціально-демографічну стратегію став у 1889 році 32-річний Овксентій Корчак-Чепурківський, призначений земським санітарним лікарем Херсонського повіту.

Характерно, що Овксентій Васильович, виходець із релігійного середовища, син парафіяльного диякона, будучи реалістом-практиком, уже в 1890 році звертається до вивчення

метричних книг у православних приходах губернії. Уперше в медичній статистиці було піднято завісу над реальними даними руху населення на певній території, аж до відомостей про дати народження і смерті парафіян. Якщо вдуматися, у такий спосіб у світову науку було впроваджено вкрай необхідну об'єктивну санітарну статистику.

У 1891 році Овксентія Корчака-Чепурківського запрошують у Бессарабське земство на посаду завідувача земським санітарним бюро. Протиепідемічні заслони на шляху тифу, дифтерії, холери – ось його нові дні і ночі. На великому статистичному матеріалі молодий лікар, знову-таки вперше у світовій практиці, доводить періодичність епідемії дифтерії та їх антагонічність з іншими дитячими інфекціями. Ці дослідження стали підставою для присудження Овксентію Васильовичу 1898 року в Київському університеті ступеня доктора медицини.

А тепер повернімося в драматичні 20-ті роки, які бурхливо потрясають Україну, і розгляньмо привабливий образ Володимира Удовенка – недавнього земського дільничного лікаря в Бердичівському повіті, з населенням (на 1911 рік) близько 300 тис. осіб, із великою кількістю хвороб, травм, пологів. З повагою і співчуттям підкреслимо, що і тут перед нами відкривається ціла повість великого життя. Важливо відзначити: саме лікаря Володимира Удовенка його наставник і вчитель Овксентій Корчак-Чепурківський у періоди зміни влади в новій Україні залучає на посаду керівника санітарного департаменту Міністерства народного здоров'я і опікування. Цей осередок став у тяжкі роки справжнім організаційним центром протиепідемічних заходів в УНР.

Якби ж знати! У доповідній записці ДПУ «Про підсумки з викриття українського контрреволюційного підпілля на Україні в зв'язку зі справою «СВУ» серед арештованих «змовників» згадується і професор В. Удовенко. Пекельна доля цього прекрасного лікаря, вченого, педагога фактично вже була передбачена – від заслання до розстрілу без суду.

Писати про трагічну долю Володимира Удовенка нелегко, але необхідно – заради вищої правди і справедливості. Його ім'я, серед інших українських жертв сталінщини, лише відносно недавно, зусиллями вчених Національного медичного університету, було повернено у світ. До образу В. Удовенка ми ще звернемося у відповідному розділі нашої книги, так само, як і до постатей Аркадія Барбара, Володимира Підгаєцького та інших невинно вбитих у Сандармоху за «вироком НКВС».

Звернімося тепер до трагічного і світлого образу Володимира Підгаєцького. Він також має постати на повен зріст свого таланту на наших наступних сторінках.

Серед приречених на муки і небуття якимось особливо виділяється – горизонтами своїх починань, соціальних імперативів – професор Володимир Якович Підгаєцький, учений-гігієніст європейського масштабу, організатор, за дорученням і задумом академіка О.В. Корчака-Чепурківського, першої в межах СРСР і Східної Європи кафедри професійної гігієни в структурі Київського медичного інституту, поборник наукового відродження фізичного виховання і його вдосконалення як елемента гармонізації особистості, реформатор-гігієніст у сфері сільськогосподарської праці. В. Підгаєцький у числі новаторів у сфері НОП (наукової організації праці), як ми вже згадували, 1927 року був запрошений у Рим на Третій Міжнародний конгрес з проблем НОП. У рамках агрономічної секції В. Підгаєцький виступив із доповіддю німецькою мовою, без перекладача, про аспекти фізіологічної регламентації жіночої праці на сільськогосподарських і, зокрема, бурякових плантаціях. Це глибоко новаторське, етично і науково перспективне повідомлення українського вченого-гігієніста, єдиного фахівця з УРСР і СРСР, запрошеного на конгрес, було сприйняте аудиторією з великою увагою. Воно відповідало необхідному формату і стилю гендерного підходу і психофізичного прагматизму в праці, застосовуваного до робітниць на полях. Були намічені подальші прямі наукові контакти між галуззю досліджень В. Підгаєцького

і відповідними профільними НДІ Німеччини, Великобританії, Нідерландів та інших європейських країн і науковими українськими інституціями в його особі. Доповідь дослідника з Києва було опубліковано в збірнику праць конгресу.

Але згодом у долі Володимира Яковича, як і інших жертв процесу «СВУ», відбувся непоправний зсув. Без будь-якої реальної вини він був заарештований за ордером ДПУ в жовтні 1929 року. Після низки провокаційних допитів із свідомим викривленням істини В. Підгаєцький вердиктом Вищого суду УРСР був засуджений до 8 років ув'язнення й етапований на Соловки. У 1937 р. видатний учений-новатор був повторно засуджений «трійкою» НКВС по Ленінградській області і приречений до розстрілу в значній за кількістю групі «українських буржуазних націоналістів» (за трактуванням НКВС), які до цього декілька років страждали в льодяних бараках віддаленого острова. Вирок було виконано. Тіло безвинно вбитого діяча науки покоїться у фактично безіменній братській могилі в цьому краї.

«Немає людини – немає проблеми». Цю безумовно й безжально виконувану настанову вождя було скеровано і на праці так званих «ворогів народу». Книги й розробки Володимира Підгаєцького, його публікації в різних виданнях, так само, як і праці Володимира Удовенка, й інших «викритих зловмисників», були майже цілком знищені. У генеральному каталозі Національної бібліотеки імені В.І. Вернадського це велике ім'я відсутнє. Частина робіт В. Підгаєцького згадується в номінаціях лише в особливому депозитарії основної академічної бібліотеки України. Окремі видання деяких праць ученого вдалося знайти, в результаті ретельного пошуку, тільки в провідних публічних бібліотеках Москви, Санкт-Петербурга та Львова, і збереглися вони, зрозуміло, зовсім випадково.

І ось на прохання одного з авторів цієї книги, академіка НАМН України О.П. Яворовського, його вихованки з кафедри гігієни праці Національного медичного університету імені О.О. Богомольця, сестри Ельвіра й Анжела Шалаєви, які проживають